

6708

۵۰۰

۱

۲۲۴

سی

بسم الله الرحمن الرحيم

مفردات قرآن

(مقطع کارشناسی)

سید محمود طیب حسینی

(عضو هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه)

زمستان ۱۳۹۷

طیب حسینی، سیدمحمود، ۱۳۴۶.

مفردات قرآن (مقطع کارشناسی) / سیدمحمود طیب حسینی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۷.

سیزده، ۲۰۹ ص.: (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۴۶۶: قرآن پژوهی؛ ۵۱)

ISBN: 978-600-298-235-3

بها: ۱۸۰۰۰ ریال

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه. ص. [۱۹۵] - ۲۰۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نماینه.

۱. قرآن - واژه شناسی. ۲. Qur'an--Lexicology. ۳. قرآن - واژه شناسی - تحقیق. ۴. Qur'an--Lexicology--

Research. ۵. قرآن - مسائل لغوی - تحقیق. ۶. Qur'an--Language, Style--Research. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

ب. عنوان.

۲۹۷/۱۵۳

BPAY/۳/ط۹۷ ۱۳۹۷

دولت علم، نهایت تقدس
و کرامت، کیمیای نور و روشنایی قرآن

مفردات قرآن (مقطع کارشناسی)

مؤلف: سیدمحمود طیب حسینی

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه آرای: اعتصام

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۷

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰)

نماینده: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

فروش اینترنتی: www.ketab.ir/rihu

بسم الله الرحمن الرحيم

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ
وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بإِذْنِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

«سوره فاطر، ۳۲»

علوم قرآن و حدیث رشته دیرپای دانشگاهی است که عزت انتساب آن به قرآن کریم موجب شده تا نجامه انتظارات علمی، ارزشی و حتی عاطفی از آن داشته باشد. هرچند که شأن این مطالبات افزون بر ظرفیت فعلی این رشته است لیکن نمی توان تمامی این انتظارات را نادیده انگاشت و از نقش فرهنگی اجتماعی آن غافل ماند.

پس از تصویب منشور توسعه فرهنگ قرآنی، «مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور» با هدف تحول و تعالی نظام تولید علم و تربیت نیروی انسانی قرآنی متناسب با نیاز عصری جامعه اسلامی، در وزارت علوم، تحقیقات و فناوری استقرار یافت. این امر مقارن با رویکرد نظام آموزش عالی کشور به بازنگری و تجمیع برنامه های درسی دوره کارشناسی بود؛ به تبع بازطراحی رشته علوم قرآن و حدیث نیز در دستور کار قرار گرفت.

در انجام این مأموریت، تلاش شد تا نهادی علمی برای رشته پژوهی قرآن و حدیث و بستر نقد و نظر و تضارب آرای استادان فن فراهم آید. از این رو پس از تدوین و گردآوری مجموعه ای ارزشمند از پژوهش ها، مطالعات پشتیبان و تجارب داخل و خارج از کشور، جلسات و نشست های تخصصی با مشارکت و حضور پرشمار استادان و صاحب نظران رشته و متخصصان برنامه ریزی درسی تشکیل شد. علاوه بر آن از نظرات کارشناسی و نقدهای عالمانه و ناصحانه طیف گسترده ای از جامعه علمی دانشگاهی و حوزوی این رشته بهره گرفته شد.

حاصل این کوشش پنج ساله، برنامه درسی تجميع و بازنگری شده دوره کارشناسی علوم قرآن و حدیث مشتمل بر ۱۰۰ واحد درسی مشترک و شش مجموعه اختیاری ۳۵ واحدی است که با عناوین «مطالعات قرآن»، «مطالعات حدیث»، «تربیت دبیر آموزش قرآن و حدیث»، «تربیت مربی آموزش قرآن و حدیث»، «هنرهای قرآنی (قرائت و کتابت)» و «فرهنگ و رسانه»، در جلسه هفتم «کمیسیون برنامه ریزی آموزشی وزارت عتف» مورخ ۱۳۹۵/۴/۱۳ به تصویب رسید. نقشه راه این تحول ضروری می نمود که درسنامه های رشته، هم زمان با اجرای آن در دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی طراحی و تدوین شود. این کار با شناسایی و جلب مشارکت کثیری از اساتید گروه های آموزشی کشور و با مدیریت دانشگاه قرآن و حدیث و پژوهشگاه حوزه و دانشگاه انجام شد.

اقدامات کمیته تحول رشته علوم قرآن و حدیث، نخستین گام در ارتقای محتوا و انسجام درونی این رشته است که بی گمان از نقص و نارسایی مبرا نیست. امید می رود این برنامه و درسنامه های آن مورد عنایت استادان گرامی قرار گیرد و با نظرات مشفقانه و انتقال تجربیات اجرای آن، این مرکز را در بازنگری مجدد برنامه کارشناسی و بازطراحی مقاطع تحصیلات تکمیلی همراهی کنند.

در این مجال از مساعی تمام کسانی که در تدوین برنامه درسی، تألیف درسنامه ها و حسن اجرای آن مشارکت داشته و خواهند داشت، قدردانی و حق شناسی می شود. همچنین لازم است از همکاری معاونان محترم آموزشی و مدیران کل دفتر برنامه ریزی آموزش عالی و همکارانشان که در طول سنوات گذشته، صمیمانه همراهی نموده اند؛ سپاسگزاری شود.

زمستان ۱۳۹۷

مرکز هماهنگی و توسعه

پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی «ره» بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۴۵۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به عنوان کتاب درسی در زمینه مطالعات قرآنی برای دانشجویان رشته علوم قرآن و حدیث و تفسیر در مقطع کارشناسی فراهم شده است که البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های نویسنده محترم اثر، حجت‌الاسلام دکتر سید محمود طیب حسینی و نیز از ناظر محترم اثر، دکتر هادی حجت سپاسگزاری کند. همچنین از نقش حمایتی مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور و تلاش‌های اعضای محترم کارویژه مدیریت تدوین درسنامه‌های قرآنی و همه‌ی عزیزانی که در آماده‌سازی و انتشار این اثر نقش داشته‌اند؛ سپاسگزاری می‌شود.

فهرست مطالب

مقدمه

- ۲..... ویژگی‌های این کتاب
۳..... اهداف کتاب
۵..... پیشنهادهایی برای آموزش این کتاب

°:

درس اول: کلیات

- ۷..... تعریف دانش مفردات
۸..... تعریف معنی
۹..... اهمیت واژه‌شناسی قرآن
۱۰..... جایگاه دانش مفردات در تفسیر قرآن
۱۱..... دانش‌های مرتبط با دانش مفردات
۱۳..... منابع اساسی آشنایی با معنای مفردات قرآن
۱۴..... دانش فقه اللغة
۱۵..... مهم‌ترین مباحث دانش فقه اللغة
۱۵..... ○ خلاصه درس
۱۶..... ○ پرسش
۱۶..... ○ مطالعه بیشتر

درس دوم: آشنایی با کتاب‌های لغت و منابع مفردات

- ۱۹..... ۱. کتاب‌های لغت
۱۹..... ۱-۱. العين
۲۰..... ۲-۲. تاج اللغة و صحاح العربيه (الصحاح)
۲۱..... ۳-۱. معجم مقاییس اللغة
۲۳..... ۴-۱. اساس البلاغة

۲۳	۱-۵. لسان العرب.....
۲۵	۱-۶. المعجم الوسيط.....
۲۵	۲. کتاب‌های مفردات قرآن.....
۲۸	۳. کتاب‌های وجوه و نظائر.....
۲۸	۴. تفسیرهای قرآن.....
۲۹	○ خلاصه درس.....
۳۰	○ پرسش.....
۳۱	○ پژوهش.....
۳۱	○ مطالعه بیشتر.....
۳۱	آشنایی با موضوعاتی که در معاجم مطرح می‌شوند.....
۳۴	معرفی برخی اصطلاحات در معاجم.....

درس سوم: مراحل تحقیق در معنای کلمات (۱)

۳۷	ضرورت ریشه‌شناسی واژگان.....
۳۸	ضرورت آشنایی با دانش صرف.....
۴۰	ساختارشناسی کلمه.....
۴۳	دشواری شناخت صیغه و ریشه برخی کلمات.....
۴۴	○ خلاصه درس.....
۴۵	○ پرسش.....
۴۵	○ تمرین و فعالیت تکمیلی.....
۴۶	○ مطالعه بیشتر.....

درس چهارم: مراحل تحقیق در معنای مفردات (۲)

۴۷	آشنایی با گوهر معنایی و معانی حسی.....
۴۸	اهمیت آگاهی از معنای گوهری کلمات.....
۴۹	ضرورت آگاهی از معنای حسی کلمات.....
۴۹	نمونه یکم: «وضع»، «وزر» و «إنقاض».....
۵۱	نمونه دوم: «کنود».....
۵۲	نمونه سوم: «هَمْزَه» و «لَمْزَه».....
۵۳	نمونه چهارم: «تقوا».....
۵۴	آثار و فواید توجه به کاربردهای حسی کلمات در فرهنگ عربی.....
۵۶	○ خلاصه درس.....
۵۶	○ پرسش.....
۵۷	○ پژوهش.....
۵۷	○ مطالعه بیشتر.....

درس پنجم: مراحل واژه‌شناسی (۳)

۶۱	 بهره‌گیری از سیاق آیات
۶۱	 تعریف سیاق
۶۳	 انواع سیاق
۶۳	 ۱. سیاق آیه (جمله)
۶۳	 نمونه یکم: «سما»
۶۵	 نمونه دوم: «دین»
۶۷	 ۲. سیاق بخش
۶۸	 ۳. سیاق سوره
۶۸	 واژه «انام» در سوره الرحمن
۶۹	 ۴. سیاق قرآن
۶۹	 نمونه یکم: «صدر»
۷۰	 نمونه دوم: «نعیم»
۷۲	 نمونه سوم: «نساء»
۷۳	 ○ خلاصه درس
۷۳	 ○ پرسش
۷۴	 ○ تمرین و فعالیت تکمیلی

درس ششم: مراحل تحقیق در معنای مفردات (۴)

۷۵	 لزوم تفسیر کلمات به معنای عصر نزول
۷۵	 ضرورت تفسیر کلمات قرآن به معنای عصر نزول
۷۶	 معنای «ساعة»
۷۷	 معنای «نافله»
۷۸	 ضرورت پرهیز از معنای ارتکازی
۷۸	 نمونه یکم: «مفتاح»
۸۰	 نمونه دوم: «شهداء»
۸۰	 نمونه سوم: «شدید»
۸۲	 نمونه چهارم: «انصب»
۸۳	 ○ خلاصه درس
۸۴	 ○ پرسش
۸۴	 ○ تمرین و فعالیت تکمیلی

درس هفتم: آشنایی با معنای باب‌های ثلاثی مزید (۱)

۸۶	 اشتقاق صغیر
۸۶	 نقش اشتقاق صغیر در تفسیر قرآن

۸۷	قاعده «زيادة المباني تدلّ على زيادة المعاني»
۸۸	معانی ابواب ثلاثی مزید
۸۸	۱. باب افعال
۹۱	۲. باب تفعیل
۹۵	۳. باب افتعال
۹۸	۴. باب انفعال
۹۹	○ خلاصه درس
۹۹	○ پرسش
۱۰۰	○ پژوهش

درس هشتم: آشنایی با معانی باب‌های ثلاثی مزید (۲)

۱۰۱	۵. باب استفعال
۱۰۴	۶. باب تفاعل
۱۰۶	۷. باب تفعّل
۱۰۸	۸. باب مفاعله
۱۱۱	○ خلاصه درس
۱۱۱	○ پرسش
۱۱۱	○ پژوهش
۱۱۲	○ مطالعه بیشتر
۱۱۲	الف) اصل مشتقات
۱۱۳	ب) قیاسی بودن یا سماعی بودن اشتقاق صغیر
۱۱۴	سایر انواع اشتقاق
۱۱۴	۱. اشتقاق کبیر
۱۱۵	۲. اشتقاق اکبر

درس نهم: مشترک لفظی و جایگاه آن در دانش مفردات

۱۱۷	تعریف مشترک لفظی
۱۱۸	اهمیت اشتراک لفظی در تفسیر قرآن
۱۱۹	نمونه اول: «جعل»
۱۲۰	نمونه دوم: «سکن»
۱۲۱	نمونه سوم: «تلو»
۱۲۲	تفاوت تلاوت با قرائت
۱۲۲	معنای حقیقی و معنای مجازی
۱۲۳	معیار تمایز مشترک لفظی از مجاز
۱۲۴	بررسی یک نمونه: «ظلم»

- خلاصه درس ۱۲۶
- پرسش ۱۲۶
- تمرین و فعالیت تکمیلی ۱۲۷
- مطالعه بیشتر ۱۲۸
- معیار شناخت معنای حقیقی ۱۲۸

درس دهم: اشتراک معنوی و جایگاه آن در شرح مفردات قرآن

- تعریف مشترک معنوی ۱۲۹
- مقصود از مشترک معنوی ۱۳۰
- نمونه یکم: «طیب» ۱۳۰
- نمونه دوم: «أم» ۱۳۱
- آثار مشترک معنوی در تفسیر قرآن ۱۳۲
- جمع میان دیدگاه‌های مختلف تفسیری ۱۳۲
- خلاصه درس ۱۳۴
- پرسش ۱۳۴
- پژوهش ۱۳۴
- برای مطالعه بیشتر ۱۳۵
- توضیح دومین اثر اشتراک معنوی ۱۳۵
- انکار مشترک لفظی ۱۳۵
- انکار اضداد ۱۳۶
- انکار چند معنایی ۱۳۷

درس یازدهم: آشنایی با وجوه و نظائر

- تعریف وجوه و نظائر ۱۳۹
- بررسی چند نمونه ۱۴۰
- نمونه یکم: «فتنه» ۱۴۰
- نمونه دوم: «أخذ» ۱۴۲
- نمونه سوم: «عذاب» ۱۴۳
- تفاوت اشتراک لفظی و وجوه (و نظائر) قرآن ۱۴۵
- خلاصه درس ۱۴۶
- پرسش ۱۴۷
- تمرین و فعالیت تکمیلی ۱۴۷

درس دوازدهم: مترادف و جایگاه آن در دانش مفردات قرآن

- تعریف مترادف ۱۵۱

۱۵۲	دیدگاه‌ها درباره وجود مترادف در قرآن
۱۵۲	دلایل وجود الفاظ مترادف در قرآن
۱۵۴	بررسی چند نمونه
۱۵۴	نمونه یکم: «عقل»، «حجر»، «لُب»، «نُهیه»
۱۵۵	نمونه دوم: «طبع» و «ختم»
۱۵۶	نمونه سوم: «أسی» و «حزن»
۱۵۷	نمونه چهارم: «جاء» و «أتی»
۱۵۹	○ خلاصه درس
۱۵۹	○ پرسش
۱۶۰	○ تمرین و فعالیت تکمیلی

درس سیزدهم: انکار مترادف در قرآن

۱۶۳	دیدگاه انکار مترادف
۱۶۴	دلایل منکران مترادف
۱۶۴	۱. وضع هر کلمه برای معنای خاص
۱۶۴	۲. تعریف متفاوت از مترادف
۱۶۵	ترادف مطلق و جزئی
۱۶۷	اهمیت بحث مترادف
۱۶۹	○ خلاصه درس
۱۷۰	○ پرسش
۱۷۰	○ پژوهش

درس چهاردهم: آشنایی با کلمات اضداد / تضاد

۱۷۱	تعریف اضداد
۱۷۲	پیشینه اضداد
۱۷۲	ذکر چند نمونه
۱۷۲	نمونه یکم: «رجاء»
۱۷۳	نمونه دوم: «وراء»
۱۷۳	نمونه سوم: «ظَنّ»
۱۷۵	نمونه چهارم: «مقوین»
۱۷۵	نمونه پنجم: «بطانه»
۱۷۵	نمونه ششم: «مسجور»
۱۷۶	نمونه هفتم: «عسّس»
۱۷۷	○ خلاصه درس
۱۷۸	○ پرسش

○ پژوهش ۱۷۸

درس پانزدهم: آشنایی با واژه‌های مُعَرَّب

تعریف مُعَرَّب و دخیل ۱۷۹

تفاوت مُعَرَّب با دخیل ۱۷۹

دیدگاه‌ها در باب وجود الفاظ مُعَرَّب در قرآن ۱۸۰

نقد دیدگاه منکران ۱۸۱

آثار تألیف شده در باره کلمات مُعَرَّب ۱۸۳

تعداد واژه‌های مُعَرَّب در قرآن ۱۸۳

نمونه‌هایی از واژه‌های مُعَرَّب در قرآن ۱۸۴

خاورشناسان و واژه‌های دخیل ۱۸۴

○ خلاصه درس ۱۸۸

○ پرسش ۱۸۸

○ تمرین و فعالیت تکمیلی ۱۸۹

○ مطالعه بیشتر ۱۸۹

زبان سامی ۱۹۳

منابع و مآخذ ۱۹۵

نمایه‌ها

نمایه آیات ۲۰۱

نمایه اصطلاحات ۲۰۸

مقدمه

مفسران قرآن همواره بر ضرورت آگاهی از معانی و مفاهیم الفاظ قرآن کریم به عنوان مقدمه ورود به تفسیر قرآن تأکید کرده‌اند. در گذشته مفسران بزرگ، تفسیر قرآن را برای کسانی که به معانی کلمات قرآن به درستی آشنایی و آگاهی نداشتند جایز نمی‌دانستند.

اهمیت آشنایی با مفاهیم مفردات قرآنی و نقش آن در فهم و دریافت معارف ژرف و گسترده قرآن، موجب شده است که دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه و همه مؤسسات و مراکز تخصصی که در حوزه تفسیر و معارف قرآن مجید و علوم قرآنی کوشش می‌کنند، یکی از واحدهای درس‌های اختصاصی این رشته را آشنایی با دانش مفردات قرآن تعریف کنند.

با توجه به اهمیت این دانش و نقش آن در فهم و تفسیر قرآن، آثار چندی نیز تاکنون در این موضوع تألیف شده و دانشجویان از آنها بهره گرفته‌اند. از جمله آثاری که در حوزه دانش مفردات قرآن و برای دانشجویان مقطع کارشناسی تدوین شده، عبارت‌اند از چهار کتاب با عنوان مشترک مفردات قرآن، تألیف آقایان: حجت‌الاسلام حمید محمدی، حجت‌الاسلام دکتر سیدرضا مؤدب، حجت‌الاسلام غلامعلی همایی و دکتر سیدبابک فرزانه. ویژگی مشترک این چهار اثر آن است که با هدف تهیه متن آموزشی درس مفردات تألیف شده‌اند. در اثر نخست، حدود چهل واژه قرآن به زبان فارسی شرح داده شده و جنبه تفسیری مباحث از جنبه لغوی آن برجسته‌تر است. شیوه سه اثر اخیر نیز آن است که پس از ارائه بحثی مختصر در تاریخچه دانش مفردات و معرفی برخی منابع مفرداتی و اشاره به برخی مباحث نظری، شماری از واژه‌های پرکاربرد یا متعلق به جزءهای پایانی قرآن را گزینش کرده و عبارت عربی بعضی منابع لغت، چون معجم مقاییس، مفردات راغب، لسان العرب، مجمع البیان و... را در شرح واژه نقل کرده

و ترجمه و توضیح عبارات را به اسناد واگذار کرده‌اند. در اثر دکتر فرزانه که انتشارات سمت آن را در سال ۱۳۸۸ منتشر کرده، بیش از دو سوم کتاب ۱۳۵ صفحه‌ای، به معرفی منابع لغت و مفردات قرآن و بعضی مباحث نظری این دانش اختصاص یافته است. از جمله امتیازهای این سه اثر آن است که دانشجویان با آموختن مطالب این آثار - اگر استادانی مسلط به قرائت متون ادبی آنها را تدریس کنند - مقداری با متن خوانی متون لغوی کهن و ترجمه آنها آشنا می‌شود. اما از طرفی، مشکل این آثار آن است که با توجه به دشواری متون کهن، اولاً، در همه دانشکده‌های سراسر کشور، استادان مسلط به متون عربی برای تدریس این آثار یافت نمی‌شود؛ ثانیاً با فرض وجود استادان فرهیخته، به دلیل سنگینی این متون، دانشجویان در طول یک نیم‌سال با معنای شمار اندکی از لغات قرآن آشنا می‌شود.

ویژگی‌های این کتاب

در کتاب پیش رو، به منظور تفسیر و تحلیل واژه‌های قرآن مجید، نکاتی در نظر گرفته شده که می‌توان آنها را از ویژگی‌های این اثر برشمرد برخی از این ویژگی‌ها عبارت‌اند از:

۱. در آثار مشابه موجود، بیشتر به بحث‌های تاریخی یا نظری کم‌فایده و کسل‌کننده پرداخته شده، یا اگر رویکرد کتابی، بحث درباره معنای مفردات قرآن بوده است متن اثر شامل لغات و معانی آنها به زبان عربی است، و به دلیل سنگینی متون لغت کهن، آموزش این متون برای استادان و دانشجویان دشواری‌هایی داشته و معمولاً در طول یک نیم‌سال تحصیلی، شمار بسیار اندکی از لغات قرآن بررسی می‌شوند. از این رو، آثار مفرداتی موجود در انتقال معنای مفردات قرآن به دانشجویان چندان توفیقی نداشته‌اند. در اثر حاضر، متن کتاب به زبان فارسی تدوین شده است تا تمرکز دانشجویان روی مباحث مفرداتی باشد و در طول یک نیم‌سال آموزشی بیشترین آشنایی را با مفردات قرآن کسب کند؛

۲. در شرح معنای کلمات قرآن به کتاب‌های مفرداتی قرآن، مانند مفردات راغب اصفهانی اکتفا نشده، بلکه از دو سنخ کتاب دیگر نیز در این باره بهره گرفته شده است: نخست، کتاب‌های لغت، همچون تهذیب اللغة از هری، لسان العرب ابن منظور، معجم مقاییس اللغة ابن فارس، المصباح المنیر فیومی و...؛ دوم، کتاب‌های تفسیر ادبی همچون مجمع البیان طبرسی، کشف زمخشری و...؛

۳. با اینکه اثر حاضر یک کتاب آموزشی در نظر گرفته شده و در اثر آموزشی - که هدفش انتقال اطلاعات و معارف به دانش جو است - لازم است مطالب مشهور و مسلّم در حوزه موضوع آموزش، گردآوری و ارائه شوند، اما، اثر حاضر از روح تحقیق و تحلیل و نقد و احیاناً نوآوری نیز بهره مند است؛

۴. در شرح معنای کلمات تلاش شده تا آنجا که ممکن است از کاربردهای هر کلمه در فرهنگ عرب، به میزانی که می تواند در فهم کلمه قرآنی نقش آفرین باشند، بهره گرفته شود؛

۵. در طول مباحث تلاش شده است به مباحث مهمی که در فهم مفردات قرآن نقش اساسی دارند، پرداخته شده و ثمره این مباحث در ضمن نمونه های مختلف و به صورت عینی به مخاطب نشان داده شود؛

۶. نگارنده به قدر بضاعت اندک خود، کوشیده تا در خلال مباحث، دانشجو را با شیوه و سیر فهم معنای مفردات قرآن آشنا سازد؛

۷. بخشی از مطالبی که آگاهی از آنها برای دانشجو و بعضی مدرسان، لازم تشخیص داده شد، اما بحث از آنها خارج از اهداف آموزشی این کتاب بود، در پایان درس و ذیل عنوان «برای مطالعه بیشتر» آورده شده اند، تا علاقه مندان، از آن مباحث بهره برند.

اهداف کتاب

در تألیف کتاب حاضر اهداف ذیل در نظر بوده است:

۱. مهم ترین هدف، آشنایی دانشجویان با شمار درخور توجهی از کلمات قرآن بوده است. تجربه های پیشین نگارنده، هم در دوره دانشجویی و هم در دوره های تدریس حکایت از این دارد که دانشجویان در دو واحد درس مفردات قرآن، به طور معمول با معنای شمار اندکی از کلمات قرآن آشنا می شدند. در اثر حاضر تلاش شده تا در ضمن مباحث درس ها و تمرین های پایان درس ها، حدود چهارصد ریشه و مشتقات کلمات قرآن معنا شوند؛

۲. هدف دیگر، آشنایی دانشجو با مهم ترین منابع مفرداتی فارسی و عربی قرآن، اعم از کتاب های مفردات قرآن، تفسیرهای ادبی، کتاب های لغت، کتاب های وجوه و نظائر و... است. افزون بر درس دوم که به معرفی مختصر منابع پرداخته است، تمرین های پایان هر درس به گونه ای طراحی شده اند که علاوه بر فراهم کردن زمینه آشنایی دانشجو با معنای مفردات،

فرصتی مهیا می‌سازد که دانشجو به صورت عملی با سبک و شیوه کتاب‌های مختلفِ مفردات قرآن نیز آشنا شود؛

۳. از دیگر اغراض کتاب، آشنایی دانشجویان با نقش فرهنگ عرب و سیاق، در شرح کلمات قرآن است. بدین منظور، به هر یک از دو موضوع یاد شده، یک درس (درس‌های چهارم و پنجم) اختصاص داده شده است؛

۴. دیگر هدف مهم آن بوده است که دانشجو عمیقاً دریابد که تفسیر کردن کلمات قرآن، به معانی مرتکز در ذهن، روا نیست و این امر موجب انحراف در فهم و تفسیر قرآن می‌شود. همچنین در نظر بوده است که برای خواننده کتاب اثبات شود که اگر کلمه‌ای از قرآن دارای معنای مشهوری است، نباید در همه جای قرآن، آن کلمه را به همان معنای مشهور تفسیر کرد، بلکه ممکن است هر کلمه در قرآن مجید معانی مختلفی داشته باشد که با توجه به قرائن موجود و سیاق متن، باید آن معنا را دریافت و از تفسیر کلمات در همه جا به یک معنا به شدت پرهیز کرد. از این‌رو، افزون بر اختصاص یک درس مستقل به این موضوع (درس ششم)، در خلال دیگر درس‌ها نیز کم و بیش نمونه‌هایی ناظر به این موضوع تحلیل و معرفی شده‌اند؛

۵. یکی از ویژگی‌های زبان عربی وجود اشتقاق به‌طور فراگیر و گسترده است. اشتقاق کلمات مختلف از یک ریشه همیشه با تغییر معنا همراه است. بحث اشتقاق در زبان عربی بسیار گسترده است. یکی از حوزه‌های اشتقاق باب‌های ثلاثی مزید و معانی آنهاست. به منظور آشنایی دانشجویان با تغییرات معنایی حاصل از اشتقاق کلمات، هشت باب مشهور ثلاثی مزید، همراه با مشهورترین معانی این باب‌ها در دو درس هفتم و هشتم به بحث گذاشته شده‌اند.

از جمله مباحثی که لازم است در شرح و تفسیر مفردات قرآن به آنها آشنایی پیدا شود و مفسر، خود دارای مبنا باشد، مباحث اشتراك لفظی، اشتراك معنوی، مترادف، کلمات اضداد و کلمات معرّب در قرآن است. از آنجا که این مباحث در شرح مفردات قرآن دارای اهمیت بسزایی هستند، به هر یک از آنها، افزون بر بحث وجوه و نظائر، یک درس (از درس نهم تا درس پانزدهم) اختصاص داده شده تا دانشجو نسبت به این مباحث و نقش و تأثیر آنها در تفسیر قرآن، آگاهی نسبتاً کاملی به دست آورد.

پیشنهادهایی برای آموزش این کتاب

به منظور آموزش هرچه بهتر و بیشتر مفردات قرآن، چند توصیه متواضعانه به همکاران و استادان ارجمند ارائه می‌شود:

۱. پیشنهاد می‌شود استاد در ارائه درس، دانشجویان را مشارکت دهد. افزون بر بخش تمرین و پژوهش که دانشجویان در خارج از کلاس روی آنها کار می‌کنند و نتیجه را به اختصار در کلاس گزارش می‌دهند، استاد می‌تواند بخشی از مطالب هر درس را نیز به دانشجویان واگذار کند تا پس از مطالعه آن را در کلاس گزارش دهند، و استاد خود به تدارک نواقص و تکمیل مطالب دانشجویان پردازد و اشکال‌های آنان را برطرف سازد؛

۲. پیشنهاد دیگر آن است که حدود نصف تا یک سوم ساعت درس به حل تمرین پایان هر درس اختصاص یابد؛ تا اولاً، دانشجویان در درس مشارکت داده شوند؛ ثانیاً، دانشجویان با مراجعه به منابع مختلف مفرداتی، به‌ویژه کتاب‌های فارسی، در عمل با سبک و شیوه این منابع در معنا کردن مفردات قرآن آشنا شوند؛ ثالثاً، توان دانشجویان در مراجعه به منابع مختلف مفردات و استنباط و کشف معنای کلمات قرآن افزایش یابد؛

۳. به دلیل حجم زیاد تمرین‌هایی که ذیل عنوان «تمرین و فعالیت تکمیلی» در پایان هر درس آمده، این تمرین‌ها میان دانشجویان تقسیم شود تا هر یک از دانشجویان به انجام بخشی از تمرین‌ها مکلف باشد و فرصت انجام تحقیق را داشته باشند؛ همچنین در پایان برخی دروس بعد از پرسش، برای تمرین بیشتر مباحث درس، ذیل عنوان «پژوهش» تکالیفی از دانشجو خواسته شده است. استادان عزیز با توجه به توان و امکانات دانشجو، این پژوهش‌ها را از دانشجویان مطالبه کرده و می‌توانند به عنوان پژوهش اختیاری برای آن نمره مجزایی تعریف کنند.

۴. با توجه به فراوانی بسیار کلمات و آیاتی که در کتاب معنا شده، یا در تمرین‌ها گنجانده شده‌اند، به استادان گرامی پیشنهاد می‌شود آزمون این درس را به‌گونه‌ای (تستی یا ترکیبی) برگزار کنند تا در عین حال که دانشجو مکلف می‌شود، همه مطالب کتاب و کلمات به بحث گذاشته شده را بخواند، نیاز به حفظ معنای همه کلمات نداشته و مجبور نباشد برای به خاطر سپردن مطالب کتاب، بر حافظه خود فشار آورد و در نهایت موجب دلزدگی وی از این درس شود. آموزش و آزمون این درس باید به‌گونه‌ای باشد که دانشجو پس از فراگرفتن کتاب، بتواند در مواجهه با آیات، کلمات و آیات مشتمل بر کلمات را به درستی بفهمد و معنا کند؛

۵. پیشنهاد آخر اینکه در آزمون این درس از همه کتاب - به جز بخش «برای مطالعه بیشتر» - سؤال طرح شود و تنها به پرسش‌های پایان هر درس اکتفا نشود، تا دانشجویان وادار شوند همه کتاب، به‌ویژه کلمات معنا شده و آیات مشتمل بر آنها را مطالعه کنند و با آنها انس گیرند.

در پایان، پس از حمد و سپاس به درگاه خدای متعال سپاس خود را به همه استادان و دانشجویانی تقدیم می‌کنم که با ارائه دیدگاه‌ها و پیشنهادهای خود زمینه رفع نقایص و کمال اثر را فراهم خواهند کرد و از همه کسانی که در به ثمر رسیدن این اثر نقش داشتند قدردانی می‌کنم؛ به‌ویژه از دوست دانشمند جناب آقای دکتر هادی حجت که نظارت این طرح را بر عهده داشته و با مطالعه چندباره آن، نکات دقیق و سودمندی در راستای تکمیل مطالب و رفع کاستی‌های اثر پیشنهاد دادند، صمیمانه تشکر کرده، برای همگان از درگاه خداوند مهربان توفیق و بهروزی و سربلندی درخواست می‌کنم.

سید محمود طیب حسینی

قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

خرداد ۱۳۹۷ش

رمضان ۱۴۳۹ق